

VSKS-tieto

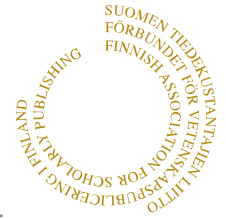

Viipurin historia arkeologisten tutkimusten valossa

Aleksandr Smirnov

VSKS-tieto-sarjassa julkaistaan Viipuria ja sen lähialueita käsittelevää yleistä tietokirjallisuutta. Sarjan taittopohjat on rahoitettu Suomen tiedekustantajien liiton tuella vuonna 2023. Liiton toimintaa rahoitetaan tekijänoikeusjärjestö Kopiosto ry:n keräämillä tiedejulkaisujen käyttökorvauksilla ja nimellisillä jäsenmaksuilla.

Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura on tieteellinen seura, jonka tarkoituksena on lisätä tietoa Viipurin ja sen lähialueiden historiasta. Seura on perustettu vuonna 1845.

VSKS-tieto 6

Viipurin historia arkeologisten tutkimusten valossa

Aleksandr Smirnov, arkeologi, FT

VSKS, Helsinki 2026. 22 sivua.

ISSN 2984-5378.

Viipurin historia arkeologisten tutkimusten valossa

Viipurissa on tehty arkeologisia tutkimuksia jo yli 140 vuotta, joskaan tutkimus ei ole ollut tasaista tai järjestelmällistä sen enempää kronologian kuin konkreettisten tutkimuskysymysten osalta. Arkeologista aineistoa on kerätty karkeasti ottaen kolmella ajanjaksolla: Suomen suuriruhtinaskunnan ja itsenäisen Suomen aikana vuosina 1886–1944, Neuvostoliiton ja Venäjän federaation aikana 1945–2015 sekä tämän jälkeen.

Suomalaisella ajalla ei juurikaan tehty suunnitelmallisia tieteellisiä kaivauksia. Ajanjakson tutkimuksista erottuvat erityisesti valtionarkeologi Johan Reinhold Aspelinin kaivaukset Viipurin linnassa vuonna 1886 sekä Muinaistieteellisen toimikunnan intendentin Juhani Rinteen ja arkkitehti Selim Savoniuksen kaivaukset Vanhassa tuomiokirkossa eli keskiaikaisessa kaupunginkirkossa vuonna 1913.

Aikakauden arkeologisia tutkimuksia tarkasteltaessa täytyy mainita myös työ, joka ei liittynyt kaivauksiin mutta oli suoraan kytköksissä kaupungin suurimpaan kysymykseen, Viipurin linnan rakennushistoriaan. Tarkoitan linnan puoliksi raunioituneiden rakennusten näönvaraista tutkimusta, jonka suoritti vuonna 1887 tuolloin vielä aloitteleva arkeologi Alfred Hackman, sekä linnan rakentamista koskevan aineiston keräämistä. Tämän työn tärkeimpiä tuloksia ovat seikkaperäinen kuvaus saaren rakennusten keskiaikaisista osista, jotka ovat

sittemmin melkein kokonaan hävinneet, ja kokoelma kirjallisia asiakirjoja. Tosin niihin Hackmanin kuoleman jälkeen liitetty niukka kuva-aineisto ja alustavat johtopäätökset saaren rakentamisen historiasta voidaan nykypäivän näkökulmasta todeta vanhentuneiksi. Hackmanin tutkimuksiin palaamme kuitenkin hieman myöhemmin – yllättävällä tavalla.

On syytä mainita myös Otto-Iivari Meurman (1890–1994), Viipurin ensimmäinen asemakaava-arkkitehti. Kun keskiaikaisen fransiskaanikonventin paikalla kaivettiin vuonna 1925 kuoppaa Hackman & Co:n uutta sokerivarastoa varten, esiin tuli tiilimuureja ja -holveja sekä hopealusikka, jossa oli Viipurin linnan käskynhaltijana 1600-luvun alussa toimineen Bertil Tottin ja hänen puolisonsa, Elin Kurckin (Elina Kurjen) vaakunat. Arvokas löytö toimitettiin Muinaistieteelliselle toimikunnalle Helsinkiin ja samalla herättiin muinaismuistojen valvojan toimen tarpeeseen. Toimi perustettiin vuonna 1927 ja annettiin Meurmanille, jonka jälkeen jäikin melkoinen arkisto aineistoa.

Oma ryhmänsä olivat maankäyttöön liittyvät toimenpiteet, joissa hyödynnettiin niiden taloudellisista ja käytännöllisistä tavoitteista huolimatta arkeologisia tekniikoita niin kaivauksissa kuin dokumentoinnissa. Etenkin on mainittava keskiaikaisen fransiskaanikonventin raunioituneen kirkon paikalla tehdyt kaivutyöt, joissa paljastui rakennusten osien lisäksi muutama hauta.

Varsinaisia historiatieteellisiä kysymyksiä Viipurin tutkimuksessa määriteltiin ensimmäistä kertaa 1960-luvulla, virolaisten arkkitehtien ja taidehistorioitsijoiden aloitettua linnan kattavan restaurointihankkeen. Siinä tutkittiin myös Linnasaaren rakennusten arkkitehtuuria. Huomionarvoinen osa tutkimusta olivat arkeologiset kaivaukset, jotka arkkitehtuurihistorioitsija ja muinaismuistojen valvoja Jevgeni Kaljundi suoritti saaren keski- ja lounaisosissa vuosina 1965, 1967 ja 1969. Suurimpia kaivauksia kenttätutkimuksissa tekivät Linnasaarella ja vanhassakaupungissa työryhmät, joita johti vuosina 1979–1996 Vjatšeslav Tjulenev ja sittemmin Aleksandr Saksa, molemmat arkeologeja Venäjän tiedeakatemian aineellisen kulttuurin historian instituutin slaavilais-suomalaiselta osastolta.

Uusi vaihe Viipurin arkeologisessa tutkimuksessa alkoi vuonna 2014, kun Viipuri hyväksyttiin federaatiotasoisesti merkittävien *historiallisten asutusten* joukkoon. Siitä seurasi, että kaikkiin maanrakennus- ja kaivutöihin mutta myös restaurointeihin ja niiden suunnitteluun liitettiin arkeologiset tutkimukset. Tämä merkitsi, että kaivutöitä tehtiin nyt huomattavasti pienemmällä alalla, mutta ne kattoivat ennennäkemättömän laajasti koko historiallisen kaupungin alueen. On todettava, että huolimatta Viipurin historiallisen asutuksen alueella nyttemmin tehtyjen maanrakennus- ja kaivutöiden laajuudesta on

Sarvilinnoituksen ulkopuolelta löydetty ainoastaan 1600-luvun puolenvälin jälkeisen ajan kulttuurikerrostumia.

Arkeologisten muistomerkkien valtiollinen suojelu

Yhtenä seurauksena federaatiotasoisesti merkittävän historiallisen asutuksen statuksesta oli se, että Viipurin kulttuuriperintökohteiden rekisteröinti sai vauhtia. Kaupungin alueella on kolme valtiollisessa suojelussa olevaa arkeologista kulttuuriperintökohdetta: Viipurin linnan kulttuurikerros, keskiaikaisen Viipurin kulttuurikerros ja 1500-luvun lopulla rakennetun Sarvilinnoituksen puolustuslinnoitteiden jäännökset. Kahdella viimeksi mainitulla kulttuuriperintökohteella on samat rajat. Viipurin arkeologinen retkikunta inventoi nämä muistomerkit Leningradin alueen hallinnon tilauksesta

Arkeologisten muistomerkkien valtiollinen suojelu

Yhtenä seurauksena federaatiotasoisesti merkittävän historiallisen asutuksen statuksesta oli se, että Viipurin kulttuuriperintökohteiden rekisteröinti sai vauhtia. Kaupungin alueella on kolme valtiollisessa suojelussa olevaa arkeologista kulttuuriperintökohdetta: Viipurin linnan kulttuurikerros, keskiaikaisen Viipurin kulttuurikerros ja 1500-luvun lopulla rakennetun Sarvilinnoituksen puolustuslinnoitteiden jäännökset. Kahdella viimeksi mainitulla kulttuuriperintökohteella on samat rajat. Viipurin arkeologinen retkikunta inventoi nämä muistomerkit Leningradin alueen hallinnon tilauksesta vuonna 2021. Tärkeimpinä tehtävinä oli systematisoida aiemmin tehdyt tutkimukset ja niiden tulokset, määrittää kunkin kulttuurikerroksen laajuus ottaen huomioon myöhempien kulttuurikerrosten ajoitus sekä luoda viranomaisille paikkatietojärjestelmiin kytkeytyviä kartografisia aineistoja.

Linnasaaren federaatiotasoinen kulttuuriperintökohde koostuu tällä hetkellä 23 rakennuksesta ja rakennelmasta.

Linnasaaren rakennuksia ja rakennelmia on jouduttu satojen vuosien kuluessa moneen otteeseen muuttamaan, milloin korjaustarpeiden tai käyttötarkoituksen vaihtumisen vuoksi, milloin piiritysten ja tulipalojen aiheuttamien vaurioiden takia. Uudistusten ja uusien rakennusten myötä yksittäiset osat ja kokonaiset rakennelmat ovat jääneet arkeologisiksi kerroksiksi maarakenteiden alle.

Vanhin tunnettu kuva Viipurin linnasta. Ote Anton Wiedin kartasta vuodelta 1542. WAY, wiipuri.fi.

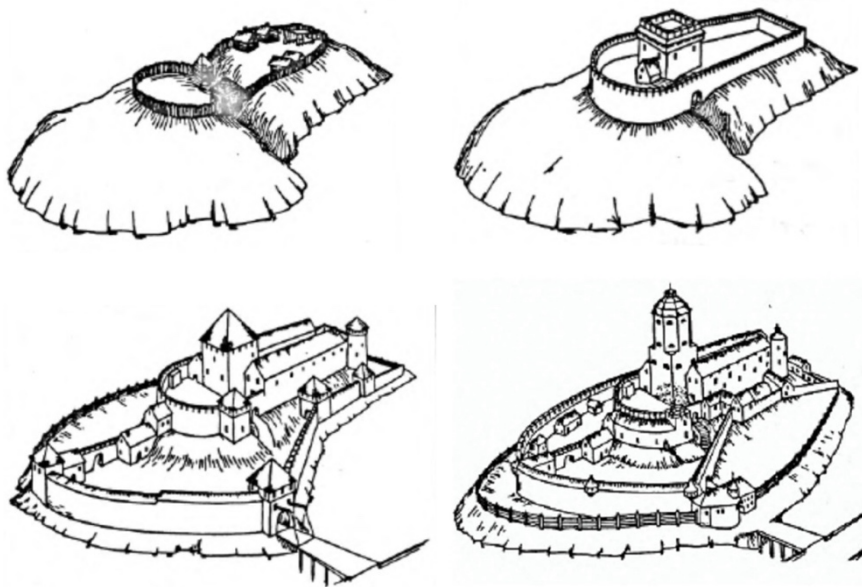

Viipurin linna Balthazar de la Traversainin akvarellissa vuodelta 1797. WAY, wiipuri.fi.

Viipurin linna on kaupungin tunnetuimpana ja vanhimpana kohteena herättänyt arkeologien kiinnostusta 1800-luvulta lähtien. Neuvostoajan lopussa Tjulenev ajoitti useiden vuosien kaivaustutkimusten perusteella linnan rakentamisen vaiheet. Erityistä huomiota kiinnitettiin lisäksi ruotsalaista aikaa

edeltäneiden kerrosten tulkitsemiseen. Rekonstruoitiin havainnekuva saaren laella olleesta karjalaisen kantaväestön asuin- ja turvapaikasta, puisesta linnoituksesta, jonka oletettiin palaneen ruotsalaisten piirityksen aikaan vuonna 1293. Tätä tulkintaa vahvistivat lukuisat löydöt Viipurin perustamisajalta: nuolenkärjet (todisteina piirityksestä), lukot ja avaimet, karjalaiset korut sekä keramiikka. Neuvostojalla tällä rekonstruktiolla oli erityismerkitys pohdittaessa, oliko Viipuri venäläinen vai ruotsalainen, eli kenelle se alun perin kuului.

Saarella on viimeisten kymmenen vuoden aikana tehty laajoja kaivauksia, mutta ne eivät tue oletusta, että siellä olisi ennen vuotta 1293 ollut puinen linnoitus; sellaisia kerrostumia ei kaivausaineistoissa ole lainkaan mainittu. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö saarella olisi ennen vuotta 1293 ollut paikallista karjalaista väestöä. Todennäköisimmältä vaikuttaa, että saari oli alueen hajanaisten karjalaisasutusten kaupallinen ja rituaalinen keskus. Arkeologi Stanislav Belski on äskettäin esittänyt näkemyksen, että arkeologisten löytöjen keskittyminen pienelle alueelle saaren keskiosaan saattaa olla todiste siitä, että saarella oli 1200-luvulla ennen puu- ja maavallilinnituksen rakentamista myös kalmisto. Linnoitus olisi rakennettu vanhan kalmiston paikalle mahdollisesti sen jälkeen, kun ruhtinas Dmitri Aleksandrovitšin joukot tekivät vuonna 1278 sotaretken karjalaisten maille, ”Korelaan”, ja se olisi ollut Novgorodin etuvartiona. Seudun asukkailla oli kiinteät taloudelliset yhteydet niin Novgorodiin kuin Itämeren maailmaan.

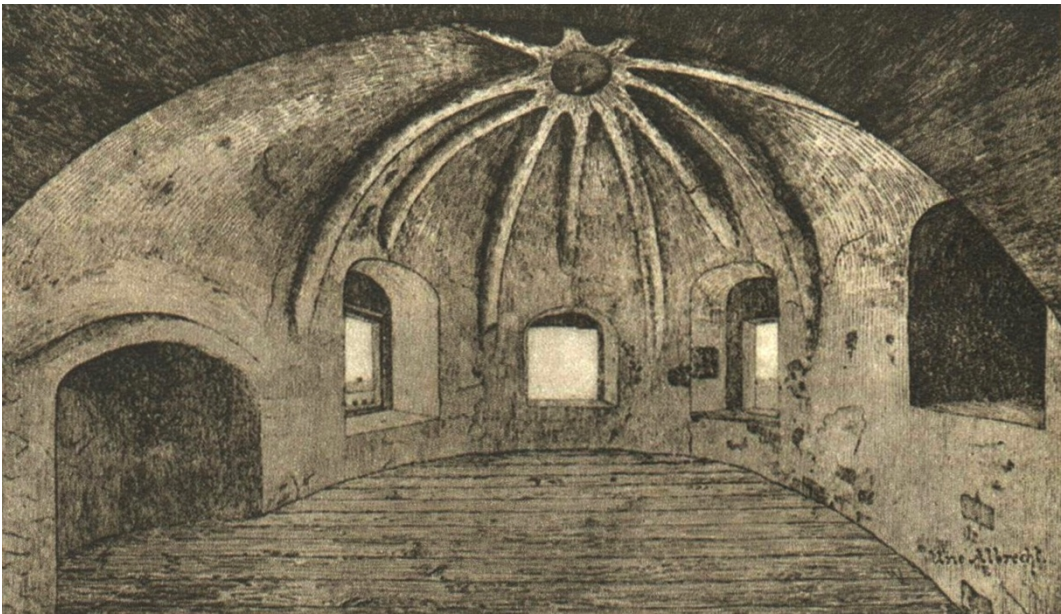

Arkeologi Vjatšeslav Tjulenevin tulkinta Linnasaaren rakentumisesta 1200-luvulta 1600-luvulle. Tjulenevin teoksesta *Изучение старого Выборга* (СПб 1995).

Hackmanin löytö

Vuosina 2015–2024 Linnasaarella jatkuivat sekä restaurointityöt että arkeologiset kaivaukset, jotka olivat laajuudeltaan jo yli tuhat neliömetriä. Mittavimmat työt tehtiin vuonna 2018 linnan ulkoisilla maavalleilla niiden kunnostamista suunniteltaessa.

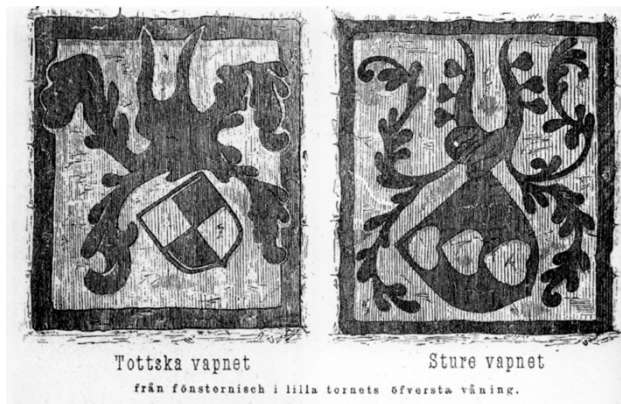
Arvokkain ja mielestäni vaikuttavin löytö Viipurin arkeologisen tutkimuksen historiassa on kuitenkin tehty Linnasaaren ulkopuolella, 1700-luvulla toteutetun kruunulinnoituksen, Pyhän Annan Kruunun alueella. Tässä on palattava Alfred Hackmanin tutkimuksiin Viipurin linnan raunioilla vuonna 1887. Nuori arkeologi ei tehnyt kaivauksia, saati koekaivauksia eikä purkanut seinien muurausta vaan kuvaili askel askeleelta, johdonmukaisesti ja huolellisesti raunioitunutta linnaa ja sen sisätiloja. Linnan ylimmässä kerroksessa hän osui Paratiisitornin pieneen, holvattuun tilaan, jossa oli syvien ikkuna-aukkojen ohella nissejä eli seinään tehtyjä syvennyksiä. Hackman huomasi seinässä nissien välissä kalkkikivilaattoja ja niissä epäselvästi hämmöttäviä kuvioita, jotka hän kopioi paperille.¹

Paratiisitornin ylimmän kerroksen huone. Kuvalähde: Hackman, Alfred 1890. Några meddelanden om Viborgs slott under Vasakonungarne. *Kaukomieli*. Wiipurilaisen osakunnan albumi II. Helsinki.

¹ Paratiisitornia ja sen tutkimuksia on aiemmin käsitellyt taidehistorioitsija Anna Ripatti väitöskirjassaan *Jac. Ahrenberg ja historian perintö. Restaurointisuunnitelmat Viipurin ja Turun linnoihin 1800-luvun lopussa*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys, 2011, 91–92.

Kaksi vuotta Hackmanin dokumentointien jälkeen alkoivat suuret korjaustyöt. Neljän vuoden ajan venäläiset insinöörikomennuskunnat muokkasivat ja sovittivat linnan rakennuksia ajan käyttötarpeisiin. Vuonna 1896, saatettuaan työt linnassa päätökseen, he siirtyivät vastarannalle (Siikaniemeen) ja aloittivat Insinööritaloon suunnitellut viemäröintityöt. Insinööritalo oli vuosina 1775–1776 toteutettu, yksikerroksinen, U:n muotoinen tiilirakennus, jossa oli tiilikatteinen aumakatto. Seinät oli varhaiselle uusklassismille tyypilliseen tapaan kalkittu ja maalattu okrankeltaiseksi ja valkoiseksi. Rakennusta käytettiin Venäjän keisarikunnan armeijan yksikön, Viipurin insinöörikomennuskunnan majapaikkana. Vuoden 1896 remontissa rakennus varustettiin viemärillä: vesi johdettiin käymälätiloista keraamisissa putkissa ulkona oleviin viemärikaivoihin.

Vaakunoita saman tilan ikkunasyvennyksessä. Kuvalähde Hackman 1890, reprottu Anna Ripatin väitöskirjasta *Jac. Ahrenberg ja historian perintö* (2011), s. 92.

Insinööritalo 1890-luvulla. Lappeenrannan museot, Wiipuri-museon kokoelma.

Kului 125 vuotta, ja Insinööritalo luovutettiin Viipurin linnan museolle. Restaurointisuunnitelmaa laadittaessa rakennuksen perustuksissa suoritettiin arkeologisia tutkimuksia. Yhdessä koekaivauksessa paljastui graniittiharkoista tehty viemärikaivo, jonka kansi oli kalkkikiveä. Kannessa hahmottui hämärästi kuvio, joka pesun jälkeen osoittautui Viipurin linnan kuvernöörin vaakunaksi – siksi samaksi, jonka Hackman oli dokumentoinut Paratiisitornin kalkkikivilaatasta vuonna 1896.

Paratiisitornin kalkkikivilaatta, joka oli toiminut Insinööritalon viemärikaivon kantena. Viipurin linnan museon kokoelma.

Ennen Viipurin linnassa vuosina 1891–1894 toteutettuja korjaustöitä yhdessä Paratiisitornin yläkerroksen ikkunasyvennyksessä olivat olleet kaiverrettuina Sturen ja Tottin sukujen vaakunat. Samojen sukujen vaakunalaatat löytyvät Olavinlinnan Kellotornin muurissa, ja tyyllisesti hyvin samankaltainen Sturen suvun vaakuna on Turun linnan sisäpihan koillisnurkassa. Vaikuttaa siltä, että Viipurin linnassa kalkkikivilaatat irrotettiin korjaustöissä ja kierrätettiin rakennusmateriaalina läheiseen kohteeseen, Insinööritaloon.

Vanhan Viipurin arkeologinen tutkiminen. Kaupunginrakennushistoria

Viipurin rakentamisen voi jaotella seuraaviin vaiheisiin, jotka heijastavat sekä merkittäviä muutoksia kaupunkirakenteessa että niitä kuvaavien lähteiden määrää:

- ◆ keskiaikainen vaihe (1293–1550)

- ◆ Sarvilinnoituksen (Vallin) rakentaminen (1550–1590)
- ◆ regulointi eli suorakulmaisen asemakaavan laatiminen ja toteuttaminen (1640–1710)
- ◆ kaupunkirakenteen kehitys uuteen yleiskaavaan asti (1710–1793)
- ◆ uusi asemakaava (1794)
- ◆ kaupunkirakenteen kehitys 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla
- ◆ vallien purkaminen ja vuoden 1861 asemakaava
- ◆ Viipurin kehitys (1710–1860)
- ◆ vuoden 1861 asemakaava ja sen toteuttaminen (1860–1890)
- ◆ Viipurin kehitys vuosina 1890–1938
- ◆ vuoden 1929 asemakaava.

Arkeologian näkökulmasta kiinnostavia ovat ennen kaikkea kolme ensimmäistä vaihetta. Ajalta ennen vuotta 1293 ei Viipurin historiasta ole luotettavaa tietoa. Kysymys nykyisen Viipurin alueen asutuksesta ennen linnan perustamista nousi arkeologisessa kontekstissa esiin ensi kertaa J. W. Ruuthin *Viborgs stads historian* ensimmäisessä osassa, joka ilmestyi vuonna 1906. Päätelmä varhaisen asutuksen olemassaolosta perustui siihen, että "vanhasta Viipurista" oli joitain mainintoja 1500-luvun tilikirjassa.

Jo Viipurin arkeologisen tutkimuksen ensimmäisinä vuosina kävi selväksi, ettei kaupunki alun perin käsittänyt koko sitä aluetta, joka 1470-luvulla ympäröitiin kaupunginmuurilla. Todennäköisesti se koostui keskellä kohoavan kalliokummun juurelle syntyneistä, itsenäisistä asutuksista, joiden seutuville sittemmin pystytettiin kaupunginkirkko sekä dominikaani- ja fransiskaanikonventti. Ne olivat pikemminkin maaseutumaisia kuin kaupunkimaisia asutuksia, joiden talous perustui kalastukseen ja karjanhoitoon, mahdollisesti myös kasvien ja maanviljelyyn.

Tiedetään, että Viipuri sai kaupunkioikeudet unionikuningas Erik Pommerilaiselta 19. elokuuta 1403. Tämä antaa olettaa, että kaupunki ja sille ominainen rakenne olivat tuolloin jo olemassa. Siksi tuntuu erikoiselta, ettei kaupungin niemiosassa eli sen historiallisen keskustan alueella havaittu tai tunnistettu 1800-luvun ja 1900-luvun alkupuoliskon arkeologisissa tutkimuksissa sen enempää kulttuurikerroksia kuin – harvoja poikkeuksia lukuun ottamatta – yksittäisiä löytöjä kaupungin alkuajoilta tai ajalta sitä ennen. Mitään ei löytynyt myöskään kaupungin ympäristöstä. Tätä voi selittää se, että tutkijoita kiinnostivat ennen kaikkea Viipurin keskiaikainen arkkitehtuuri ja Viipurin linnan rakennusvaiheet. Kuitenkaan löytöjä ei tehty edes kaupungin vilkkaimmalla rakennuskaudella, joka koettiin 1800-luvun lopusta 1930-luvun

loppuun, huolimatta jo vakiintuneesta arkeologisesta valvonnasta. Viipurin kaupungin varhaisvaiheisiin antoivat valoa vain historialliset asiakirjat.

Olisi hieno mutta toistaiseksi vahvistusta vailla oleva oletus, että Ruotsin kuningas myönsi Viipurille kaupungin aseman "ennakolta", varmistamatta sen statusta laillisesti mutta edistämällä – taloudellisia etuoikeuksia myöntämällä – kauppiaiden muuttamista alueelle. Ajan mittaan kauppiaat rakensivatkin kaupungin ja loivat näin "elävän kilven" kuninkaanlinnalle muodostaessaan ylimääräisen puolustuslinjan Moskovan valtakunnan uhkaa vastaan. Tätä rohkeaa hypoteesia tukee jyrkkä muutos arkeologisen aineiston määrässä ja laadussa 1400-luvun alun ja lopun kulttuurikerroksissa. Sitä edeltävältä ajalta ei Viipurin alueelta ole löydetty Itämeren kaupunkikulttuurille ominaisia arkeologisia kerrostumia.

Ruotsin aikana Viipuri kehittyi merkittävästi linnoituksena. Viipurin kuvernöörin Erik Axelsson Tottin johdolla pystytettiin niemellä sijainneen kaupungin ympärille 1470-luvulla linnoitusmuuri torneineen. Linnoituksen rakensivat samat ulkomaiset linnoittajat kuin Olavinlinnan. Sitten kaupunkin rakennuskanta muuttui luonteeltaan perin pohjin. Ilmestyi uusia rakennuksia, niin asuin- kuin talousrakennuksia, jotka täyttivät koko 1470-luvun kivimuurien rajaaman alueen.

1400-luvun jälkipuoliskolla Kivikaupunkiin² (Linnoitukseen) rakennettiin katolinen kaupunginkirkko. Korkeimmalla paikalla oli Viipurin ensimmäinen raatihuone, jossa oli kaupungin vartiotorina ja palotorina palvellut Vahtitorni. Kivikaupunkin koilliskulmaan sijoittui fransiskaankonventti kirkkoineen, lounaiskulmaan dominikaaninen konventti. Nämä rakennukset, samoin kuin linnoitusmuurien tornit ja portit, vaikuttivat ratkaisevasti siihen, millainen rakenne ja katuverkko kaupunkiin muodostui.

Turunsillalta (Linnansillalta) lähti kaksi katuja, jotka seurailivat kaupunginniemen rantaviivaa. Toinen niistä johti Pyöreälle tornille, toinen dominikaaniselle konventille ja Luostariportille. Näiden kahden kadun välissä kulki keskiaikaisen Viipurin pääväylä, Kuninkaankatu (Linnankatu, nykyinen *ulitsa Krepostnaja*). Vesiportilta johti niemen poikki läheltä Vahtitornia Viipurinlahdelle poikkikatu, josta muodostuivat ajan myötä Vesiportinkatu ja Uudenportinkatu. Kaupunkin kadut olivat leveydeltään neljästä seitsemään metriä, kujat jyrkkine mutkineen ja umpikujineen kapeampia. Kaupunkin

² Kivikaupunki (ven. *каменный город*) on venäläisessä tutkimuksessa käytetty nimitys keskiaikaisen, muurilla ympäröidyn linnoituksen alueesta, jota Suomessa kutsutaan Linnoitukseksi. Suom. huom.

ensimmäinen aukio syntyi niemelle lähelle Turunsiltaa. Tässä hallinnollisessa kaupunginosassa oli myös varastorakennuksia ja kauppiaskiltojen taloja.

Taiteilijan näkemys 1550-luvun Viipurista. Nils Granberg, 1940.

Uusi linnoitus

Viipurin muotoutumisen kannalta erityisen merkittävää oli uuden linnoituksen rakentaminen kaupungin koillispuolelle 1560–1590-luvuilla. 30 vuotta kestäneiden rakennustöiden tuloksena syntyi uusi linnoitus, Sarvilinnoitus, jota nimitettiin venäjäksi myös ”maakaupungiksi” (*zemljanoi gorod*) ja Valliksi. Samalla kaupungin pinta-ala miltei kaksinkertaistui: kun kaupunki ennen Sarvilinnoituksen rakentamista käsitti noin 21 hehtaaria, Sarvilinnoitus laajensi sitä 15 hehtaarilla.

Sarvilinnoitus oli bastionilinnoitus, joka soveltui tykistöllä käytävään sodankäyntiin. Pyöreästä tornista alkoi 300 metriä pitkä koillinen kurttiini, jolla ymmärretään yleensä kahta bastionia yhdistävää muuria tai välivallia. Siihen nähden suorassa kulmassa oli 400 metriä pitkä kaakkoinen kurttiini. 200 metriä pitkä lounainen kurttiini kulki Viipurinlahden rantaa aina Munkkitornille asti. Kurtiinien muodostamissa nurkissa olivat pohjakaavaltaan viisikulmaiset Pantsarlahden ja Äyräpään bastionit, joiden muurit oli verhoiltu kivellä. Linnoituksen edessä oli itä- ja koillispuolella vallihaudat ja sivustoilla

kasematteja. Viipurinlahden puolella Panssarilahden bastioni oli kaupungin tärkein rannikkovarustus.

Sarvilinnoituksen toteuttaminen muutti merkittävästi kaupungin rakennetta: linnoituslinjat laajenivat ja pitenivät, ja katuverkosta alkoi muotoutua säännöllinen. Kaupunkikuvallisesta näkökulmasta Sarvilinnoituksen maamerkkejä olivat Pyöreä torni sekä Panssarilahden ja Äyräpään bastionit. Pyöreä torni, joka oli rakennettu Kivikaupungin linnoitusmuurien 1540–1550-luvuilla toteutetun uudistamisen yhteydessä, liitettiin pohjoisen kurttiin linjaan.

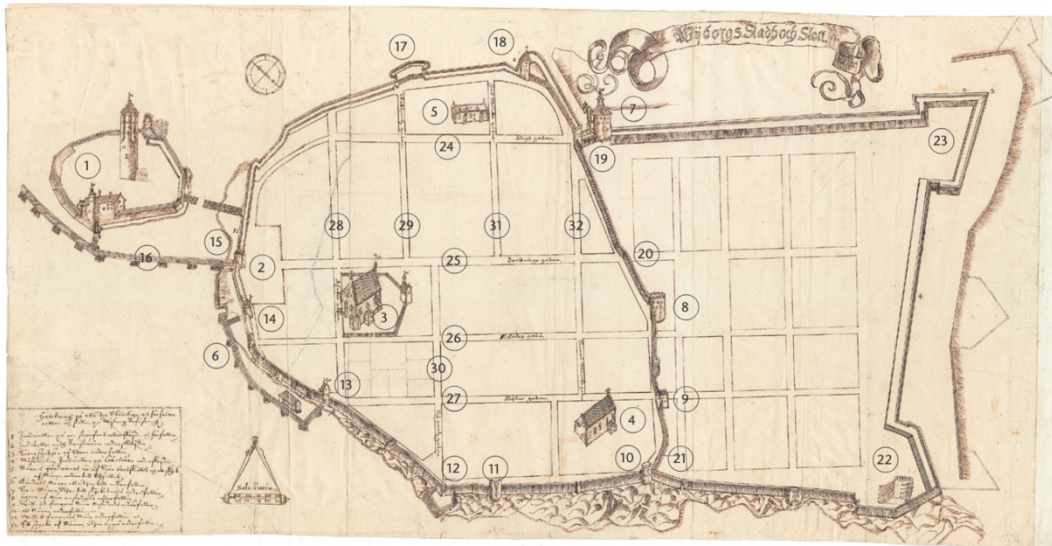
Näin ollen 1400–1500-lukuja leimasivat mittavat uuden puolustusvyöhykkeen rakennustyöt sekä kaupungin alueen laajeneminen ja uusi kaavallinen rakenne. Tämä oli tärkeä vaihe Viipurin kaupunkisuunnittelussa, sillä juuri tuolloin muodostuivat myöhemmin Viipurin vanhaksikaupungiksi kutsutun alueen rajat. Alue onkin arkeologisten tutkimusten kannalta arvokkain.

Viipurin uusi asemakaava

Ruotsin ja Venäjän vuonna 1617 solmimassa Stolbovan rauhassa Viipurista tuli osa Ruotsin suurvaltaa ja se menetti asemansa rajakaupunkina. Linnoitusrakentaminen päättyi, ja kaupunkia rakennettiin nyt epäjärjestelmällisemmin. Pääosin puurakennuksia käsittänyt kapeiden katujen kaupunki kärsi 1600-luvulla toistuvasti tulipaloista, joissa se vuosina 1627 ja 1628 paloi lähes kokonaan. Kaupunkiin täytyi suunnitella tarkoituksenmukaisempi ja toimivampi katujen, aukoiden ja asuinalueiden verkko, mitä kuitenkin hankaloitti se, että tontit olivat yksityisessä omistuksessa. Vuoden 1638 tuhoisan tulipalon jälkeen Ruotsin kruunu lähetti paikalle kaupungininsinööri Anders Torstenssonin, joka laati Viipurille ensimmäisen asemakaavan. Vuoden 1652 tuhoisa kaupunkipalo edisti kaavan toteuttamista.

Uusi asemakaava perustui *regulointiin* eli kaupungin jakamiseen suorakaiteen muotoisiin kortteleihin suorien katujen avulla. Viipurin uutta ja vanhaa katuverkkoa havainnollistaa vuoden 1644 kartta. Uudessa asemakaavassa suorat kadut jakavat Kivikaupungin suorakaiteisiin kortteleihin maastomuotoja huomioon ottamatta ja katuverkko perustuu neljään pääkatuun. Turunportin eteen on muodostettu uusi aukio, jonne raatihuone ja kauppatori tulee siirtää, ja uusille kaduille on annettu viralliset nimet. Kivikaupungin vanhat tornit ja portit vaikuttivat merkittävästi katujen linjaamiseen. Asemakaavassa Vallin alueen katuverkko jatkuu suoraan Kivikaupunkiin huolimatta siitä, ettei Kivikaupungin

Uusi asemakaava perustui *regulointiseen* eli kaupungin jakamiseen suorakaiteen muotoisiin kortteleihin suorien katujen avulla. Viipurin uutta ja vanhaa katuverkkoa havainnollistaa vuoden 1644 kartta. Uudessa asemakaavassa suorat kadut jakavat Kivikaupungin suorakaiteisiin kortteleihin maastomuotoja huomioon ottamatta ja katuverkko perustuu neljään pääkatuun. Turunportin eteen on muodostettu uusi aukio, jonne raatihuone ja kauppatori tulee siirtää, ja uusille kaduille on annettu viralliset nimet. Kivikaupungin vanhat tornit ja portit vaikuttivat merkittävästi katujen linjaamiseen. Asemakaavassa Vallin alueen katuverkko jatkuu suoraan Kivikaupunkiin huolimatta siitä, ettei Kivikaupungin muurissa ole portteja, joiden kautta kadut voisivat jatkua. Edessä on siis joko muurin purkaminen taikka portin rakentaminen. Vallin keskiosaan, Pyhän Andreaksen tornia vastapäätä kaavaillaan aukiota. Uuteen katuverkkoon nähden eri koordinaatistoon jäävät keskiajan tärkeimmät rakennukset: tuomiokirkko, dominikaanisen konventin kirkko, Pyhän Hyacinthuksen katolinen kirkko ja piispan talo. Uuden asemakaavan myötä päättyi keskiaikaisen Viipurin aika.

Vuoden 1644 asemakaavan jälkeen piirretty Viipurin ensimmäinen kartta, kaupunginmuurien inventointikartta. Ruotsin valtionarkisto.

Linnoituksen kulttuurikerrokset

Viipuri-tutkimuksen alkuvaiheessa käsityksenä oli, että niemi asutettiin vasta 1300-luvun alkupuoliskolla Linnasaaren käytyä ahtaaksi kasvavalle kauppa- ja käsityväestölle. Nykyisin useimmat tutkijat uskovat, että todennäköisimmin kaupunki kehittyi suurelta osin niemelle jo aiemmin syntyneiden itsenäisten asutusten pohjalta, joihin olen edellä viitannut. Aleksandr Saksan näkemys oli,

että vanhankaupungin itäosasta ulitsa Titovalta (Possenkadulta) on löydetty yhden tällaisen karjalaisen asutuksen jäänteet.

Keskiaikaisen Viipurin rakentamista määritteli paljon kaupungin niemen, sen historiallisen ytimen topografia, jolle olivat ominaisia huomattavat korkeuserot, syvät notkopaikat sekä jyrkät kallioseinämät ja -kielekkeet. Korkeuseroja tasoitettiin ja maata parannettiin kotitalousjätteellä, sahanpurulla, lannalla ja kaikenlaisella roskalla, mikä antaa selityksen sille, miksi 1470-luvun muurien sisäpuolella tutkittujen kulttuurikerroksen pohjalla on noin 40–80 cm paksuudelta tummanruskeaa maa-ainesta. Juuri tämän kerroksen päälle tehtiin ajanjaksolla 1400-luvun ensimmäisestä neljänneksestä vuosisadan puoleenväliin hirsiarinat, joiden päälle rakennukset pehmeällä maalla pystytettiin. Hyvä esimerkki keskiaikaisen Viipurin kulttuurikerrosten päällekkäisyydestä löytyi Vyborgskaja ulitsa eli Luostarinkatu 8:n asuintalon pihalta, missä tehtiin kaivauksia vuosina 2004, 2007 ja 2010–2012.

Tälle ajanjaksolle kuuluvat myös ensimmäiset hirsillä katetut kadut puisine vesikouruineen. 1400-luvun jälkipuoliskolla ja 1500-luvulla Viipurissa olikin kaikki keskiaikaisen kaupungin piirteet kortteleineen ja katuverkkoineen. Perustellusti voi puhua Viipurin aineellisen kulttuurin nopeasta ja lähes täydellisestä muutoksesta, kaupungin suuntautuessa tuolloin merkittävässä määrin kaupankäyntiin. 1470-luvulta alkaen esinelöytöjen joukossa on säännöllisesti ollut – pääsääntöisesti ruotsalaisia ja baltialaisia – kolikoita.

Kaivauksissa Vyborgskaja ulitsa (Luostarinkatu) 8:ssa kauppiaskillan talon luona paljastui 1600-luvun kulttuurikerroksessa keskiaikaisten hirsirakennusten osia ja kaivon hirsisalvos. Kaivauksen profiiliseinämissä näkyy myös viereisen kivirakennuksen pihakiveystä. Viipurin arkeologista ekspeditiota johti Aleksandr Saksa.

Kaupunkilaisten aineellinen kulttuuri ja elämä ylipäätään sai kaikille Itämeren alueen kaupungeille ominaisen muodon, mikä näkyy selvästi keraamisten astioiden, jalkineiden, käyttöesineiden ja käsityökalujen löydöissä sekä korulöydöissä. Rakennustoiminta oli hyvin vilkasta; enimmäkseen rakennettiin puutaloja, ja kukin asukaspolvi tuotti kirjaimellisesti uuden, aiempien rakennelmien jäännöksiä käsittävän kerroksen, joka sijaitsi suoraan edellisen päällä.

Kuten mainittu, Viipurissa riehui säännöllisesti kaupunkipaloja. Niitä sattui vuosina 1477, 1575, 1594, 1612, 1613, 1627, 1628 ja 1652. Tuhoisimmat, kaupunkia eniten hävittäneet palot voidaan dokumentoida kaivauksissa, ja niiden avulla kaupungin rakennusvaiheiden ajoitusta voidaan tarkentaa.

Vasta 1400-luvun lopusta lähtien ja 1500-luvulla kaupunkialue levisi suurimpaan osaan niemeä. Tätä edisti osaltaan kivirakentamisen yleistyminen: sen ansiosta voitiin asuttaa alueen keskellä olevan kallion rinteet, jotka olivat kaupungin varhaisvaiheessa olleet vielä korkeampia ja jyrkempiä – kaupungin kulttuurikerroshan on kolme metriä paksu, paikoin paksumpikin. Maaston epätasaisuuden takia alavien ja kosteiden alueiden käyttöönotto vaati maanpinnan työlästä tasoittamista, maansiirtoa ja hirsiarinoiden tekemistä talojen alle. Käytännössä kaikki orgaanisia jäännöksiä sisältävät kulttuurikerrokset, joita on tutkittu 1470-luvun kaupunginmuurin sisäpuolisilla maa-alueilla, ovat ajalta ennen 1600-luvun puoliväliä. Tämä voi yhtäältä liittyä kaupungin uuteen asemakaavaan ja sen yhteydessä toteutettuun talous- ja kotitalousjäteveden sekä pintavesien viemärointiin ja toisaalta siihen, että siirryttiin vilkkaasti kivirakentamiseen.

Keskiaikaisen, 1470-luvun muurien rajoissa sijainneen Viipurin kulttuurikerroksilla voidaan tunnistaa tiettyjä pääpiirteitä. Kulttuurikerrosten vahvuus vaihtelee 0:sta yli 3,5 metriin, mikä johtuu ennen kaikkea alueen kallioiden korkeuseroista. Näitä kulttuurikerroksia puolestaan ei voi ajoittaa suoraan sen perusteella, miten syvällä ne sijaitsevat. Alueilla, joilla on säilynyt puurakennuksia, on yleensä rakennus- ja kotitalousjätteistä tehtyjä varhaisempia tasoituskerroksia. Erityisen luonteenomaisia muistomerkkejä ovat keskiajan merkittävimpien kaupunkirakennusten arkeologisoituneet perustukset: entisen kaupunginkirkon, dominikaani- ja fransiskaanikonventtien kirkkojen, 1470-luvun kaupungin linnoitusmuurin sekä sen tornien ja porttiauikkojen. Lisäksi merkittävä osa 1700–1800-lukujen rakennuksista on pystytetty 1500–1600-lukujen kivirakennusten arkeologisoituneille perustuksille, mikä tulee erityisen havainnollisesti esiin kellareissa, joiden seinälinjat kulkevat eri koordinaatistossa kuin nykyiset kadut.

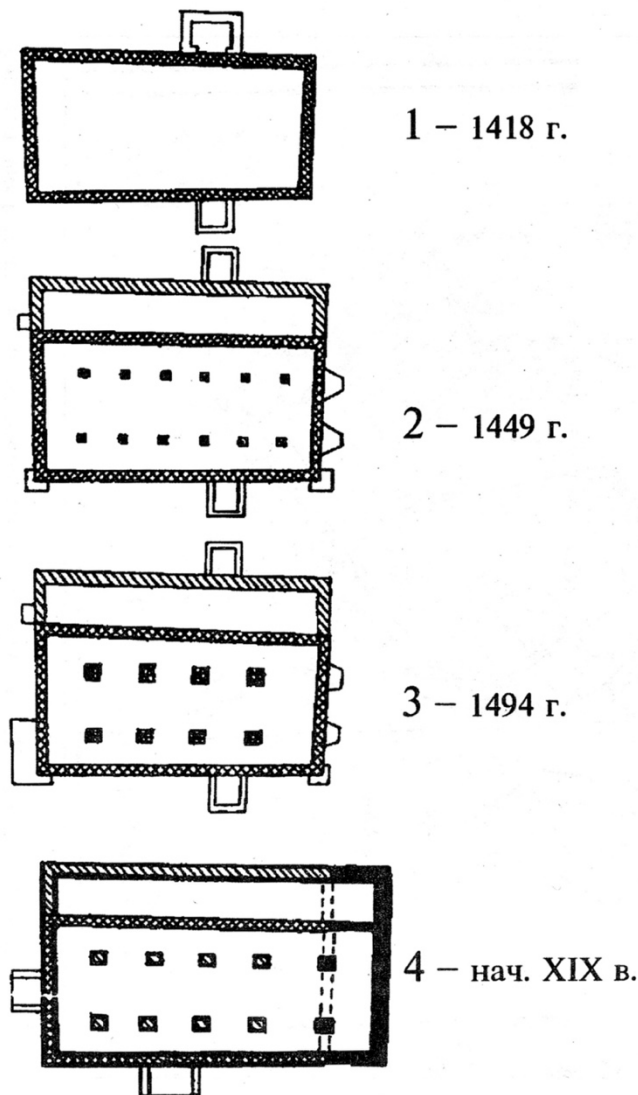
Sarvilinnoituksen kulttuurikerrokset

Sarvilinnoituksen sisäpuolella olevaa kulttuurikerrosta on tutkittu hyvin vähän. Yksittäisten arkeologisten kaivausten ja satunnaisten havaintojen perusteella silläkin on tiettyjä ominaispiirteitä, kuten se, että kulttuurikerrokset ovat jopa kolme metriä paksuja, mutta kallioinen maastomuoto vaikuttaa kulttuurikerroksen vahvuuteen paljon vähemmän kuin Linnoituksessa. Kartografiset aineistot eivät viittaa siihen, että Sarvilinnoituksen alueella olisi ollut merkittäviä kivirakennuksia, lukuun ottamatta arkeologisesti tunnistettuja kivirakennelmia. Lisäksi kulttuurikerroksissa on suurella todennäköisyydellä jälkiä kaupunginosan tavanomaisesta myöhäiskeskiaikaisesta rakentamisesta, jossa valtaosa oli talousrakennuksia.

Kaupungin suuret aukiot antavat mahdollisuuden tehdä arkeologisia suuriakin kaivauksia kaupungin vanhassa osassa. Näin voidaan saada tietoa kaupungin keskiaikaisesta rakenteesta, josta kartografiset ja kirjalliset lähteet eivät kerro. Lukuisten Viipurin keskustan asuintalojen restaurointisuunnitteluun liittyvien arkeologisten töiden (koekaivausten) pohjalta onkin vähitellen muodostumassa kartta kaupungin kivirakentamisen kehityksestä 1640-luvun asemakaavaan asti. Joka toinen vanhankaupungin talo pystytettiin aiempien kivirakennusten perustuksille. Niiden nykyiseen katuverkkoon nähden eri koordinaatistossa olevat kellarikerrosten seinät muistuttavat reguloimista edeltäneestä katuverkosta.

Vanha tuomiokirkko

Tutkijoiden keskuudessa yksittäinen suuren kiinnostuksen kohde on Viipurin keskiaikaisen kaupunginkirkon eli Vanhan tuomiokirkon raunio. Viipuriin perustettiin katolinen seurakunta todennäköisesti samoihin aikoihin, kuin ruotsalaiset rakensivat linnaa (1293), muttei kuitenkaan Pähkinäsaaren rauhaa (1323) myöhemmin. Ensimmäinen kirjallinen maininta siitä on vuodelta 1352. Itse kirkko, joka lienee ollut puinen, mainitaan ensimmäistä kertaa eräässä vuoden 1403 asiakirjassa, jota säilytetään Vatikaanin arkistossa.

Arkeologi Vjatšeslav Tjulenevin käsitys Vanhan tuomiokirkon rakennusvaiheista. Tjulenevin teoksesta *Изучение старого Выборга* (СПб, 1995).

Oletettavasti puukirkko paloi novgorodilaisten piirittäessä kaupunkia vuonna 1411, eikä ole tietoa, jälleenrakennettiin se puisena. Kuitenkin vuoden 1418 asiakirjasta tiedetään, että kirkko oli pyhitetty Pyhälle Marialle ja Pyhälle Olaville ja että paavi lupasi seitsemäksi vuodeksi synnit anteeksi kaikille, jotka kävivät kirkossa eivätkä unohtaneet lahjoituksin tukea kirkon jälleenrakentamista. Tällainen huomautus saattaisi epäsuorasti viitata suuriin kustannuksiin, jotka liittyisivät kivistä rakentamiseen. Tarkempaa tietoa ei ole, mutta eräs paavin bulla vuodelta 1449 kertoo, että kirkko sai paljon lahjoituksia. Merkittävin

lahjoittaja oli todennäköisesti kuningas Kaarle Knutinpoika, joka piti vuosina 1442–1448 hoviaan Viipurin linnassa. Kolmilaivaisen kivisen kaupunginkirkon rakentaminen alkoi viimeistään 1430-luvulla.

Kivikirkko vaurioitui pahasti keväällä 1477 syttyneessä suuressa kaupunkipalossa. Jälleenrakentaminen lienee saatettu päätökseen vuonna 1494, jolloin tiettävästi valmistuivat holvaukset. Tähän viittaa yhteen kirkon pilariin kirjoitettu latinankielinen lause, joka on dokumentoitu vuonna 1906: "Kansa läheltä ja kaukaa tiedä, että tämän temppelin holvisto pystytettiin vuonna 1494." Kirjoituksessa mainitaan vain holvaukset, ja onkin todennäköistä, että ulkoseinät periytyivät vuoden 1418 jälkeiseltä ajalta ja että ainoastaan holvit rakennettiin vuonna 1494. Keskiajan lopulla Viipurin kirkko oli ilmeisesti katolisen hiippakunnan toiseksi rikkain kirkko Turun tuomiokirkon jälkeen. Se kärsi jälleen pahoin vuoden 1628 voimakkaassa kaupunkipalossa, jonka jälkeen, luultavasti vuonna 1636, kirkkoa levennettiin pohjoiseen päin.

Lukuisten vaurioiden, uudistusten ja korjausten vuoksi tiedetään vain yleispiirteisesti, miltä kaupunginkirkko alun perin näytti. Vanhin kuva pyhäköstä on Viipurin aksonometrisessä kartassa vuodelta 1642. Kirkon itäpuolella seisoi erillään erikoislaatuinen kellotapuli, nykyisen Vanhan kellotornin alin kerros.

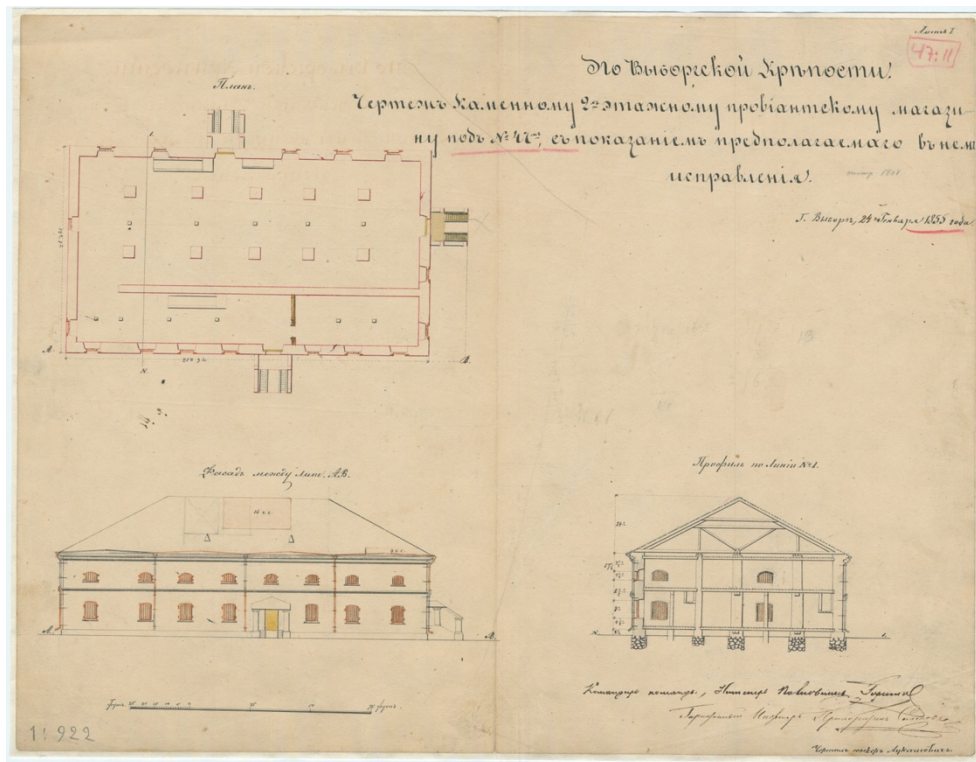
Uskonpuhdistuksen jälkeen kaupunginkirkko toimi uuden Viipurin hiippakunnan tuomiokirkkona vuosina 1554–1578 ja vuodesta 1618 alkaen. Koska Turun hiippakunnan piispa Mikael Agricola menehtyi Viipurissa vuonna 1557, kirkon lattian alta on jo 1880-luvulla etsitty hänen hautaansa – tuloksetta.

Pietari Suuren joukkojen hyökätessä Viipuriin vuonna 1710 tuomiokirkko vaurioitui tykkitulessa. Ollessaan Viipurissa vuonna 1720 Pietari Suuri "käski korjata suuren kirkon (*kirha*) ja vihkiä sen kirkoksi (ven. *tserkov*)".³ Pyhäkkö korjattiin vuoteen 1725 mennessä ja varustettiin ikonostaasilla, ja 9. syyskuuta se vihittiin Kristuksen syntymän kirkoksi. 1700-luvun mittaan temppeliä kunnostettiin ja uudistettiin useampaan kertaan. Jumalanpalvelukset kirkossa loppuivat, kun vuonna 1788 ryhdyttiin rakentamaan uutta ortodoksista Kristuksen kirkastumisen kirkkoa.

Venäjän ja Ruotsin välisen sodan aikana 1788–1790 rakennusta käytettiin Venäjän laivaston ammusvarastona. Vuoden 1793 suuri kaupunkipalo vaurioitti sitä niin paljon, että se päätettiin jättää korjaamatta. Rakennus siirrettiin muonituskomissiolle, joka muutti sen vuosina 1805–1809 viljavarastoksi. Perinpohjaisissa muutoksissa ja laajennuksissa rakennus menetti lopullisesti

³ Venäjän kielessä sanalla *kirha* viitataan luterilaiseen kirkkoon, *tserkov* tarkoittaa myös ortodoksista kirkkoa.

keskiaikaisen muotonsa. Vuonna 1913 rakennus muutettiin ortodoksiseksi sotilaskirkoksi.

Piirustus Vanhan tuomiokirkon muuttamisesta muonamakasiiniksi, 1855. Kansallisarkisto, Viipurin insinöörikomennuskunnan linnoitus- ja rakennuspiirustusten arkisto, Muonamakasiini nro 47.

Suomen itsenäistyttyä rakennus vihittiin vuonna 1918 evankelisluterilaiseksi sotilaskirkoksi. Vuonna 1937 arkkitehti Juhani Viiste laati restaurointisuunnitelman, jonka mukaan alkuperäiset graniittiseinät otettaisiin esiin, kolmiopäädyt muurattaisiin takaisin ja jyrkkä keskiaikaistyylinen katto palautettaisiin. Suunnitelma ei toteutunut, ja rakennus vaurioitui talvisodassa vuonna 1940 menettäen myös katonsa. Vuosina 1979–1980 kirkon sisäseinä – alkuperäisen pyhäkön pohjoisseinä – tuhoutui, ja pystyssä ovat nykyään enää ulkoseinät.

Haudat ja arkeologiset tutkimukset

Ensimmäiset arkeologiset kaivaukset Vanhassa tuomiokirkossa teki Johan Reinhold Aspelin vuonna 1886. Hän keskittyi kirkkoon 1600-luvulla rakennetun laajennuksen hautoihin, tavoitteenaan löytää piispa Agricolan hauta. Aspelin saikin esiin lattian alla tiiviisti vierekkäin sijainneet hautaholvit, ja lisäksi löytyi fragmentteja kolmesta hautakivistä, jotka on ajoitettu 1600-luvun ensimmäiselle

kolmannekselle. Vuonna 1913, ennen rakennuksen muuttamista sotilaskirkoksi, arkeologisia tutkimuksia teki Juhani Rinne.

Vuosina 1985–1999 kirkon rauniossa ja sen ympärillä suoritti koekaivauksia Tjulenevin johtama Viipurin arkkitehtuurin ja arkeologian ekspeditio. Hautoja löydettiin muun muassa raunion etelä- ja itäpuolelta ulko- ja sisäseinien vierestä.

Aleksandr Saksa ja Aleksandr Smirnov Vanhan tuomiokirkon sakariston kaivauksilla vuonna 2013. Kaivaukset toteuttivat yhteistyössä Viipurin arkeologinen ekspeditio ja Agricola-seura. Taustalla pilkkottaa Ursinin talo vuodelta 1840.

Vuonna 2011 tutkittiin asehuonetta eli tuomiokirkon eteläpuolen sisäänkäyntiä, joka oli olemassa 1700-luvun loppuun asti. Asehuoneen lattian alta kirjattiin 17 hautaa, jotka ajoitettiin 1500-luvulta 1700-luvun alkuun. Vuonna 2013, Viipurin arkeologisen ekspedition tutkiessa sakastia, joka oli jäänyt 1600-luvun laajennuksen sisäpuolelle, saatiin esiin neljän hautaholvin rakenteet ja vainajien jäänteitä. Ne dokumentoitiin, ja hautaholvit ajoitettiin 1600-luvun jälkipuoliskolle.

Uusia esinelöytöjä Viipurin ympäristöstä

On vielä mainittava ainutlaatuinen arkeologinen kokoelma, jonka yksityinen keräilijä lahjoitti Viipurin linnan museolle vuonna 2018. Kokoelma käsittää Viipurin piirin karjalaisia muinaismuistoja 700–1300-luvuilta. Vaikka suurin osa esineistä on peräisin hautojen ryöstökaivauksista, kokoelman historiallinen ja kulttuurinen arvo on kiistaton. Niistä on koottu Viipurin linnan museoon näyttely, joka antaa käsityksen hautajaisrituaalin kehityksestä kristinuskon levitessä sekä paikallisväestön kauppa- ja perheyhteyksien laajuudesta. Hopea-aarteet kertovat Viipurin ja sen ympäristön väestön varallisuudesta sekä maantieteellisesti laajoista kauppayhteyksistä ajalla ennen linnan rakentamista.

Karjalaisia 700–1300-lukujen muinaismuistoja, joita Viipurin linnan museo sai lahjoituksena vuonna 2018. Kuva: Viipurin linnan museo.

Suomennos venäjästä Toivo Tupin ja Netta Böök